

יער אלוני התבור של השרון חי ובוועט

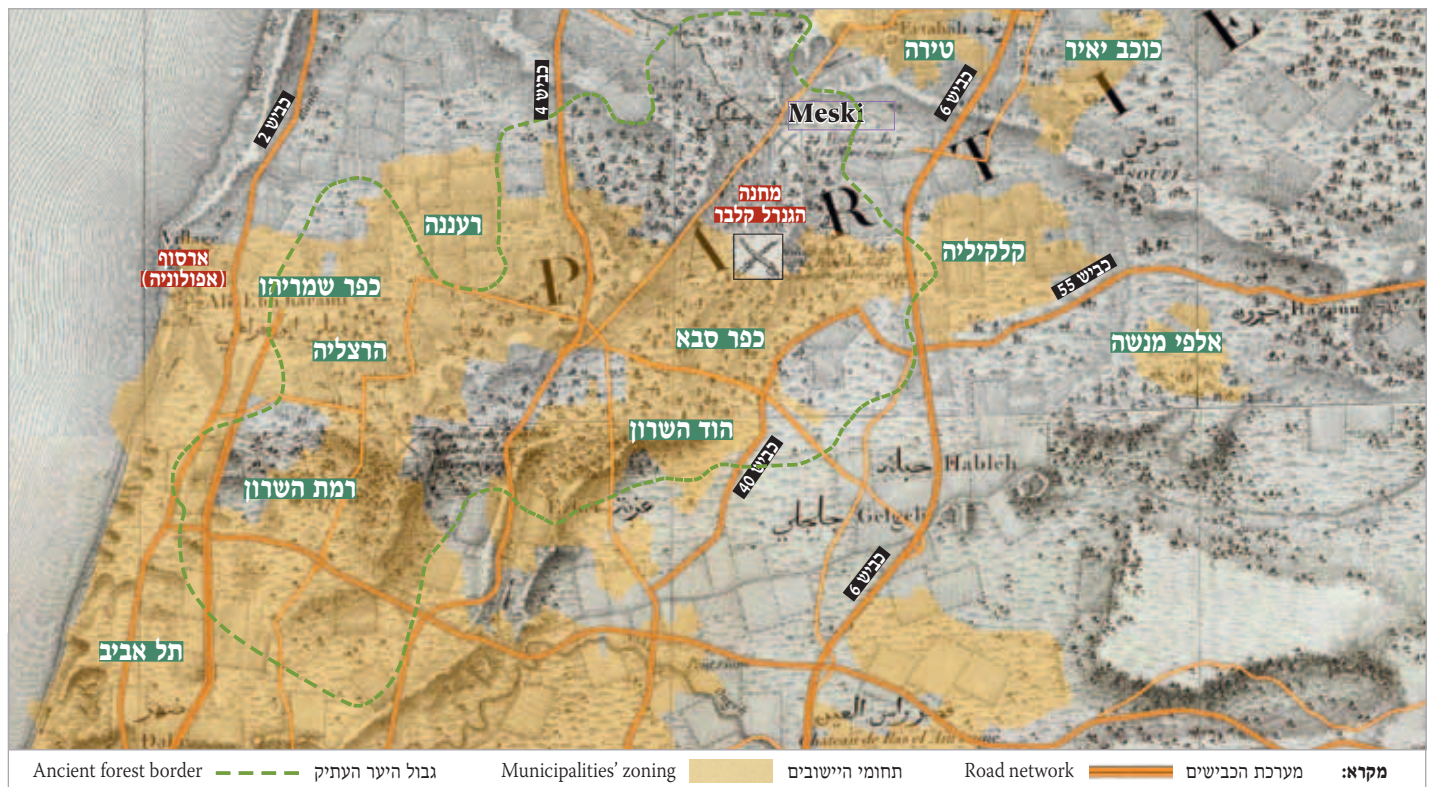
עמרי בונה ורועי הראל

המדען הראשי, מינהל פיתוח הקרקע, קק"ל

omrib@kkl.org.il

המוסלמים, שהיו תחת פיקודו של צלח א-דין, בקרב ארסוף. "...צלח א-דין החליט לעשות ניסיון נואש ולהכנס בקרב עם הצלבנים בשטח שבין ואדי פאליק (נחל פולג) וארסוף. הייתה לו אפשרות מלאה להסתיר את צבאו עד לשעת-הקרב ממש – שכן באזור זה השתרע אחד היערות המעטים בא"י – יער ארסוף – במרחק מיל אחד מהים ולאורך 12 מיל. היה זה יער עבות המכסה את שיפולי ההרים, ובכמה מקומות מתקרב הוא עד 300 יארד (כ-250 מ') משפת הים..." (זיו, 1960, 11). זיו גם מציין, שהצלבנים, בני אירופה עטויה היערות, כינו את יער השרון la forêt, ה"יער" בה"א הידיעה, והוא גם מצטט את הנוסע הצרפתי קונסטנטין וולני, שכתב ב-1787 "בארץ קיסריה נמצא יער האלונים הגדול והנהדר במערב ארץ ישראל, המשתרע עד לרגלי מזרח הכרמל".

השרון משתרע מנחל הירקון בדרום ועד נחל תנינים בצפון, ומקור שמו הוא במילה הבבלית "אש-שָׁרְנוּ", שפירושה יער עבות. כבר במקרא אנו למדים על מנהגם של יושבי השרון לברא את היער, וזאת מתשובתו של יהושע לטענות בני יוסף, שנחלתו של הבכור שבהם מנשה כללה את כל השרון, שאין די בשטח שקבלו לכלכל את מספר הנפשות הרב שלהם. וכה אמר יהושע: אם עם רב אתה – עלה לך היערה ובראת לך שם... כי יער הוא ובראתו – והיה לך תוצאותיו (יהושע י"ז, 14-18) (זיו, 1960, 9). זיו גם מתאר עדות ליער השרון מראשית התקופה ההלניסטית, לפני כ-2,000 שנה, המופיעה בספרו של סטראבון, גיאוגרף והיסטוריון יווני שעבר בארץ ישראל, ותיאר יער גדול בדרכו מסטראטון (קיסריה) ליפו. בשנת 1191 הביסו הצלבנים, בראשות ריצ'רד לב הארי, את

מפה 1: יער האלונים של מסקי כפי שמופיע במפות של ז'אקוטין (1799). דרומית למסקי ניתן להבחין בסימון מחנהו של קלבר הגנרל של נפוליאון בתוך היער. מפת הרקע לקוחה מאוסף המפות של ספריית החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב, עליה הועלתה בקירוב מערכת הכבישים והיישובים של היום.

Map 1: Meski oak forest in Jacotin's maps (1799). The camp of Kleber, Napoleon's general, is marked in the forest south of Meski. Jacotin's map is available in the Library of Geography and Human Environment Unit, Tel Aviv University. Superimposed on Jacotin's map we added the present road network and municipalities' zoning.

לקניר (אזור קיבוץ רגבים של היום) עם הסתעפות לכיוון חדרה, כדי להקל על שינוע העץ מאותן כריתות. קרשון (1982) סבור, בהסתמכו על אותן מפות של החברה הבריטית לחקר ארץ ישראל ומקורות ספרותיים נוספים, שהתורכים אחראים לכריתת יער אלוני התבור בצפון השרון בלבד בעת מלחמת העולם הראשונה, אולם השמדת יערות האלון במרכז השרון ובדרומו החלה כנראה עוד בשנות ה-30 של המאה ה-19, על ידי איברהים פחה. באותה עת שלטו בארץ המצרים, ואיברהים פחה כרת שטחי יער גדולים, כדי לספק למוחמד עלי המושל המצרי עץ הסקה וחומר לבניית אניות וגם יישב את אזור השרון, שלא היו בו כמעט כפרים עד אז, עם נתנים מצריים אשר כרתו בנוסף גם את היערות בסביבות הכפרים החדשים שהקימו. עם זאת, לא מן הנמנע, שגם אם חלקים מעיר השרון, במיוחד מדרום לירקון, נכרתו בתקופת איברהים פחה, הם נכרתו שוב כעבור כ-80 שנה, בתקופת מלחמת העולם הראשונה, בידי התורכים, שחיפשו באופן נואש עץ לצורכי המלחמה.

בתחילת שנות ה-20 של המאה הקודמת החלה נטיעה אינטנסיבית של פרדסים על אדמת יער השרון לשעבר, תוך עיבוד אדמות החמרה הקלות וניצול מי התהום הגבוהים להשקיה (זיו, 2004). "השרון היה לפרדס ענק, רצוף ופורח. הנס הכלכלי של 'תפוז יפו' היה לסמל חידוש נעורי העם היהודי בעבודת האדמה, שזו מצידה נגאלה משממה (כלומר משרידי יער השרון!) – י. זיו) ומביצות" (אביצור מצוטט אצל זיו, 2004, 247).

כחלוף מאה שנים, יער אלוני התבור של השרון לא נעלם לגמרי מנוף השרון, למרות הפיתוח האינטנסיבי של חקלאות ובניית יישובים. ניתן למצוא כיום לא מעט שרידים של היער הקדום, חלקם עצים עתיקים ששרדו מהתקופה

העותומנית, ורובם עצים צעירים יותר, שהתנחלו באופן טבעי בשולי השטחים החקלאיים וכמה אירוני, בפרדסים זנוחים המצויים לרוב. חלק מעצי אלון התבור המפותחים שבשרון מופיעים בסקרים של מנדלסון (2015) ומנדלסון וחוב' (2012). מרבית עצי אלון התבור הגדלים כיום בשרון, שריד ליער אלוני התבור המפואר של העבר, מצויים באותם אזורים של יער מפותח של אלוני התבור, אשר מצוינים במפות החברה הבריטית לחקר ארץ ישראל. במפות שערכנו (מפות 2-4), העלינו את המיקום של עצי אלון התבור מיוחדים בגודלם ובמיקומם וחורשים של אלוני התבור, על רקע המפות העתיקות שעליהן הוספה שכבה של כבישים ראשיים ותחומי יישובים של היום, המאפשרת להשוות בין עבר להווה. בהמשך למפות, מוצגות תמונות של העצים והחורשות יוצאי הדופן המצוינים על המפה.

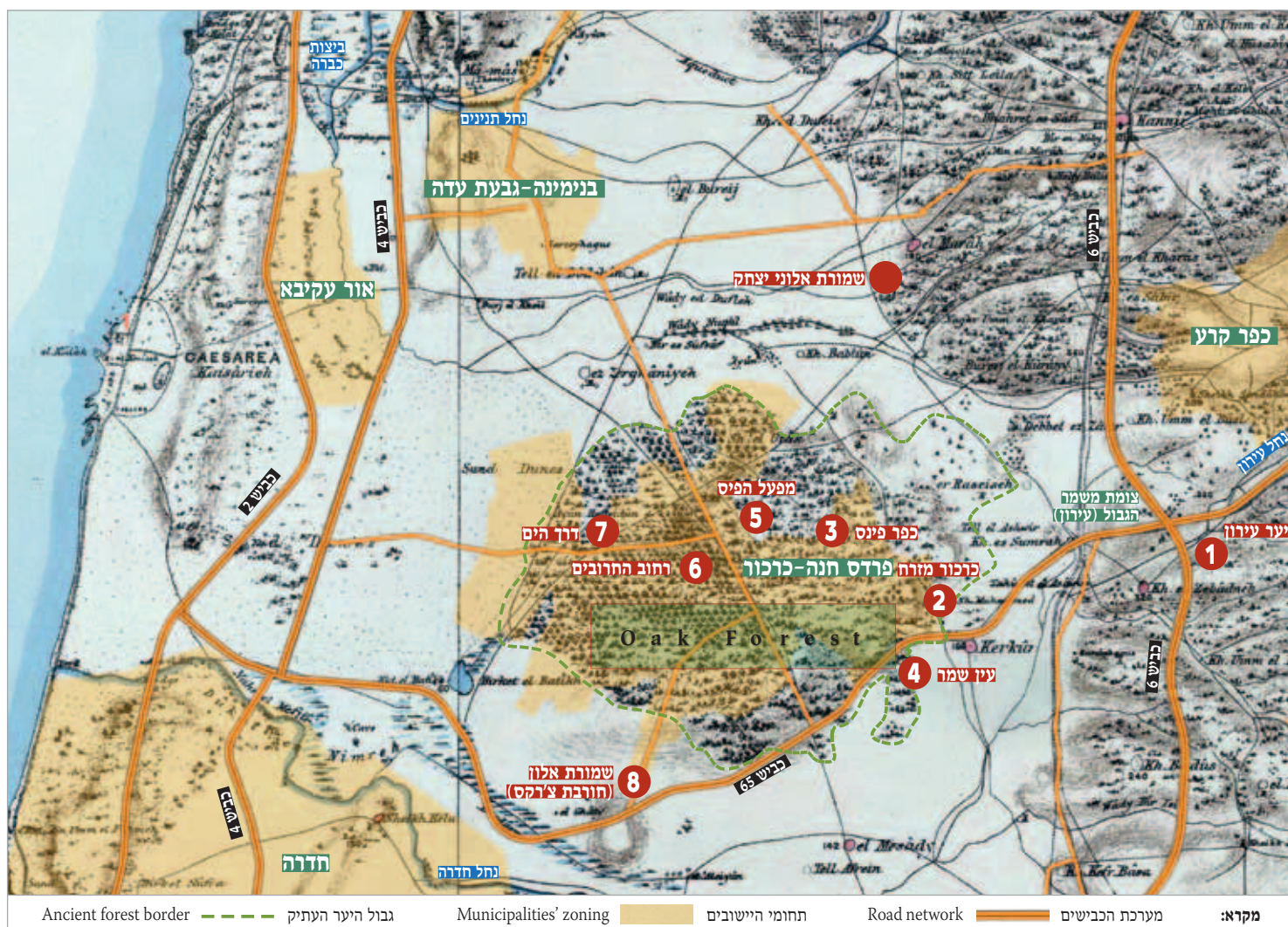
בשנת 1799, בפקודת נאפוליון, שרטט ז'אקוטון, שעמד בראש צוות המהנדסים והמודדים שלו, מפות טופוגרפיות המתארות חלקים מארץ ישראל, שבהם עבר ונלחם צבאו של נאפוליון. היו אלה המפות הטופוגרפיות הראשונות ששוורטו בארץ והן כללו גם סימון של התכסית. על פי מפות אלו, נותרו מיער ארסוף עצים פזורים בלבד, אך בדרום השרון מצוין יער צפוף, מדרום וממערב למיסקי (אזור רמת הכובש של היום), יער שהשתרע עד אזור רמתיים של היום, חמישה ק"מ מצפון לירקון (מפה 1). גרן (1875) מתאר כך את דרכו מארסוף לקיסריה ביוני 1863: "שוב לא בוססתי בקרקע שחורה ובוצית, ונכנסתי במעלה מתוך יער אלונים פזורים הגדלים באדמה אדמדמה וחולית... עליהם חלקים יותר ומשוננים פחות מעלי האלונים השכיחים אצלנו, ויש עליהם עפצים. ספלול בלוטתהם בד"כ גדול. הגזע של רוב העצים האלה מסוקס ומפותל, אחדים מהם מגיעים לגובה עשרה מטר, אבל רבים אחרים קטנים ואינם מתרוממים מעל קומת השיחים הגבוהים. היער הזה הוא שארית של מה שנקרא בתקופת מסעי הצלב יער ארסוף, משום שהשתרע עד לסביבת העיר הזאת".

במסגרת סקר של ארץ ישראל המערבית, שביצעה החברה הבריטית לחקר ארץ ישראל בשנים 1871-1878, שורטטו מפות שצינו את תפוצת יערות אלוני התבור של השרון (Conder & Kitchener, 1880). לפי מפות אלו, גוש אחד של יער אלונים צוין בצפון השרון באזור פרדס חנה-כרכור של היום (מפה 2). גוש היער הגדול והמשמעותי ביותר השתרע במרכז ובדרום השרון, בין נתניה-כפר יונה של היום בצפון ורעננה-כפר סבא בדרום. מרכזו של גוש יער מפותח זה של אלונים סומן באזור קדימה-אבן יהודה (מפה 3). שרידים של יער עתיק, שכללו גדמים המצמיחים נצרים חדשים עם עלווה, צוינו גם דרומית לירקון, באזור של פתח תקווה של היום (מפה 4).

איג (1935) סבור, שיערות אלון התבור היו את חברת השיא (קלימקס) העיקרית של היער בישראל והם השתרעו ברצף מאגן ההיקוות של הירקון בדרום ועד הרי צפת בצפון. איג העריך כמעט בוודאות שיערות אלון התבור כיסו בעבר את שפלת הפלשתים (שפלת יהודה) ואף חלקים מהמורדות המערביים של הרי יהודה. אך בעוד שברוב שפלת יהודה, שבה מצויות אדמות כבדות ופוריות, נשמד יער אלון התבור בשל עיבוד חקלאי והתיישבות צפופה, בצפון שפלת יהודה ועד הירקון, בשטחי אדמות החמרה הקלות, שניתן לראות בהן את המשכו של השרון, שרד יער האלונים עד לסוף המאה ה-19. בשרון, שבו היו בעיקר אדמות חמרה קלות ושטחי ביצה, לא ניתן היה לנצל את הקרקע לעיבוד חקלאי בתנאים של החקלאות הפרימיטיבית של הזמן העתיק, ועל כן הוא לא היה מיושב ברובו והתפתח בו יער במשך אלפי שנים.

הדעה הרווחת היא, שמרבית היערות בשרון נכרתו בראשית המאה ה-20, בתקופת מלחמת העולם הראשונה, על ידי השלטונות התורכיים, אשר אף בנו מסילת ברזל מטול-כרם

**לרשויות העירוניות,
למועצות האזוריות
והמקומיות וליישובים
בשרון, למשרד החקלאות,
לחברה הלאומית לדרכים,
לקק"ל ולארגוני הסביבה,
לאדריכלים, ובראש
וראשונה לתושבי השרון,
יש תפקיד מרכזי בהשבת
אלוני התבור לנוף השרון.
חשוב לנטוע את אלוני
התבור בשיקום נופי
לצדי כבישים ובמחלפים,
נטיעות בפארקים ובשדרות
עירוניות, נטיעות בשטחי
חקלאות זנוחים ובחצרות
בתי התושבים ובכך להחזיר
בהדרגה עטרה ליושנה.**

מפה 2: גבול היער העתיק של אלונים התבור בצפון השרון, כפי שמופיע במפת החברה הבריטית לחקר ארץ ישראל (PEF) מ-1880 (המפה הורדה מאתר האינטרנט "עמוד ענן"). על רקע המפה העתיקה הוספה מערכת הכבישים ותחומי היישובים של ימינו וציון המיקום של עצים נבחרים (עם מספרים) שתמונותיהם מופיעות בהמשך למפה.

Map 2: The ancient *Quercus ithaburensis* forest in the northern Sharon in Palestine Exploration Fund (PEF) map from 1880 (Available at: <http://amudan.co.il/>). Superimposed on the PEF map we added the present road network, and municipalities' zoning, and outstanding oak trees (marked with numbers) whose pictures appear next to the map.

אלון התבור הגדל בראש גבעה נמוכה מזרחית לכרכור וסביבו פזורים מספר אלונים צעירים, ככל הנראה צאצאיו. קוטרו של העץ 137 ס"מ, גובהו 10 מ' והיטל נופו 200 מ"ר.

אלון התבור ביער עירון, אחד מקבוצה של אלונים עתיקים הגדלים בשולי העמק של נחל עירון, בתפר שבין השרון לגבעות עירון. קוטרו של העץ 112 ס"מ וגובהו 11 מ'.

עץ האלון הענק במדשאה בעין שמר. העץ מתפצל לשלושה גזעים בגובה של מטר אחד לערך וקוטרו מתחת לפיצול 1.78 מ'. גובהו של העץ כ-18 מ'. צמרת העץ סובלת לאחרונה מהתייבשות חלקית שלא נראתה בתמונה של העץ משנת 2008.

שני אלוני התבור עתיקים בקרבת הכניסה לכפר פינס, הגדלים בסמוך לערוץ של נחל משמורת, לאורכו פותח על ידי היישוב "שביל האלונים". קוטרו של העץ הימני 97 ס"מ ולעץ השני שני גזעים בקוטרים של 86 ו-73 ס"מ. גובהם של שני העצים כ-16 מ'.

קבוצת אלוני התבור עתיקים מאחורי בתי רחוב החרובים בפרדס חנה, שקוטר שני הגדולים שבהם 118 ס"מ וגובהם נע בין 16-18 מ'.

אלון התבור שלייד המרכז הקהילתי של מפעל הפיס בפרדס חנה. לעץ שני גזעים בקוטר של 105 ו-99 ס"מ וגובהו 15 מ'.

קבוצת אלוני התבור בגילים שונים בשמורת אלון בחורבת צ'רקס. העץ המרכזי בתמונה הוא בעל קוטר של 80 ס"מ וגובה של 15 מ', העץ הגדול ביותר בשמורה.

אלון התבור עתיק ברחוב דרך הים בפרדס חנה. קוטר העץ 120 ס"מ וגובהו 15 מ'.

עץ אלון התבור ענק בחצר מתחם מגדלי הים-התיכון בנורדיה (נ.צ. 190363/690914). קוטר גזעו 105 ס"מ, גובהו 18 מ' והיטל נופו 445 מ"ר.

"התנחלות" טבעית של עצי אלון התבור בפרדס זנוח צפונית-מערבית לצומת השרון (נ.צ. 190750/692530). בתופעה דומה ניתן להבחין בשרון בהרבה פרדסים זנוחים ובשטחי בור הסמוכים אליהם.

שני עצי אלון התבור עתיקים, תחתם מוצבים שולחנות קק"ל, בשולי פרדס באזור כפר יונה (נ.צ. 192089/692760). קוטר הגזע של כל אחד מהעצים 1 מ' וגובהם 15 מ'.

"אלון רבי עאבו"

בשנת 1860 עזב רבי עאבו את עירו צפת עקב מגפה שהתפשטה בה ועשה את דרכו ליפו. כאשר הגיע לקרבת נתניה הוא הותקף על ידי שודדים שגזלו את כספו ועזבו אותו פצוע וחוסר כל תחת עץ שיזף. רבי עאבו מרח על פצעיו את פירות השיזף ומיד חלה הטבה במצבו. הרבי ניצל על ידי ערבים ממשפחת חנון שמצאו אותו. הרבי היה ידוע ביכולתו לאתר מקומות מתאימים לחפירת בארות מים בעזרת ענף בצורת מזלג שאחז בידו. ואכן, הוא הצליח לאתר 12 אתרים לבארות מים אשר גרמו לשגשוג החקלאות באזור. בתמורה קיבל הרבי ממשפחת חנון נחלה לבניית ביתו בסמוך לאחת הבארות שכונתה "הבאר הברוכה". חמשת עצי אלון התבור ניטעו על פי הסיפור הזה על ידי רבי עאבו בשנת 1860 לסימון נחלתו.

(המידע באדיבות מכללת נתניה)

"אלון רבי עאבו" בחצר מתחם מכללת נתניה (נצ. 188874/690494).

למעשה מדובר בחמישה גזעים/עצים נפרדים שיוצרים יחד נוף שהיטלו 600 מ"ר!

4

אלון התבור בין הפרדסים מערבית לעין ורד ותחתיו שולחן קק"ל וסביבו גינות של היישוב (נצ. 193032/685659). לעץ שני גזעים בקוטר 70 ס"מ כל אחד, גובהו 16 מ' והיטל נופו 255 מ"ר.

6

5

אלוני התבור בשמורת טבע קדימה (נצ. 192760/688210).

עץ אלון התבור בעל הקוטר הגדול בישראל (2.32 מ', היקף של 7.30 מ'!). העץ נמצא במטע גויאבות מערבית לכביש 6 באזור טייבה (נצ. 198375/684945). לפני מספר שנים נשרף חלקו הפנימי של הגזע, אך העץ שוקם בטיפולי המסור של סוהיל זידן, איש הקק"ל.

8

7

עץ אלון התבור סמוך לצומת דרור (נצ. 190508/685025).

אלון התבור בפארק הארכיאולוגי בשכונת אשכול בכפר סבא. גובהו 15 מ' וקוטרו 80 ס"מ. קרשון (1983) מדווח על עץ זה כבעל קוטר של 64 ס"מ.

10

9

קבוצת עצי אלון התבור ביער כוכב יאיר בגבול המזרחי של השרון (נצ. 19972/68235). קוטר שני העצים הגדולים ביותר בקבוצה 42 ס"מ וגובהם 11 מ'.

עץ אלון התבור בפנינת הרחובות רבוצקי-ציפמן ברעננה. גובה העץ 12 מ', היקף גזעו 180 ס"מ וקוטרו 57 ס"מ. (צילום כל התמונות בעמ' 68-72: עמרי בונה)

12

עצי אלון התבור בחצר בית ברחוב האלוניס 4 ברמות השבים כפי שצולמו ב-1964 (א) וכיום (ב) צילום 11א: באדיבות ד"ר ראובן שטיינהרדט.

11

11

מפה 4: שרידי יער עתיק שצוינו במפת ה-PEF מ-1880 מדרום לירקון באזור פתח תקווה של היום. שכבות המידע במפה הן כפי שצוין במפה 2. כיום מצויים מספר עצי אלון התבור המוערכים כבני 20-30 שנה לאורך נחל שילה (תמונה 1) ובשדות קיבוץ עינת (תמונה 2). עצים אלה יכולים להיות שרידים של היער העתיק שהיה באזור. מיקום אלון התבור שנחשב כדרומי בישראל ונכרת ב-1970 לצורך הרחבת כביש 40 מצוין אף הוא (מס' 3) (לפי מנדלסון 2015).

Map 4: Traces of an ancient forest in 1880 in the Petach Tikva area. Information layers superimposed on the map are as mentioned above for Map 2.

איור 1: פוסטר ששימש בפרויקט השבת אלונים התבור בתחומי פרדס חנה-כרכור.
Fig. 1: A poster that was published as part of the campaign to rehabilitate the *Quercus Ithaburensis* forest in Pardes Hana-Karkur area.

מנדלסון, ע., פורת, י. ורמון, א. (2012). לב השרון, סקר טבע, נוף ומורשת האדם. מכון דש"א – החברה להגנת הטבע.
 קרשון, ר. (1982). "סנגוריה על התורכים – מחקר על השמדת יערות אלון התבור בשרון הדרומי". ליערן, 32 (4-1): 54-50.
 Conder, C.R. & Kitchener, H.H. (1880). *Maps of Western Palestine in 26 Sheets. From Surveys Conducted for the Committee of the Palestine Exploration Fund*. London: Palestine Exploration Fund.

אנו רואים חשיבות רבה בשמירת השרידים האלה של יער השרון, וסבורים שיש מקום להגדלת המופע של עצי אלון התבור באמצעות נטיעה שלהם בשטחים מתאימים. הצעת מחקר, שאושרה לאחרונה על ידי הקק"ל, תנסה, באמצעות חישה מרחוק, לבצע אימות קרקעי של המידע ושימוש באפליקציות, לקבל מידע מהציבור הרחב, וכן לאסוף מידע מהספרות, כדי ליצור "אטלס" של העצים ששרדו מיער אלונים התבור המפואר ושל ההתחדשות של אלונים התבור בשטחי בור ובשטחים חקלאיים זנוחים. מסד מידע זה יהווה בסיס לתכנית לשימורם, בשיתוף עם רשויות השלטון המקומי. כמו כן, יוצעו שטחים נוספים לנטיעה והרחבה של יער אלונים התבור מבלוטים, שמקורם בעצים ותיקים הגדלים בשרון. בנוסף לכך, ישנה חשיבות רבה לחיזוק הפעילויות החינוכיות והקהילתיות, כאלה שכבר מתקיימות (לדוגמה איור 1) וחדשות, שמטרתן לשמר ולטפח את אלונים התבור בשרון כחלק מהמורשת ההיסטורית והתרבותית של האזור. מערכת יער מעוניינת לקבל כל מידע על עצי אלון התבור בשרון (נקודת ציון או כתובת, צילום ומידע נוסף). כמו כן, נשמח לקבל מידע על פעילות של אנשים פרטיים, ארגונים, מוסדות חינוך ועמותות העוסקים בטיפוח ובחינוך לשימור אלונים התבור בשרון.

תודות

לניר הר, מהנדס במחלקת יער במרחב צפון, על הפניה למקורות ספרותיים ותרומה לגיבוש החומר. לאברי קדמון, מנהל הממ"ג במפ"ק, על עריכת המפות והעלאת שכבת התכנית הנוכחית עליהן.

מקורות

איג, א. (1935). מחקר היסטורי פיטוסוציולוגי על יערות האלון בארץ ישראל בהווה ובעבר. *הטבע והארץ*, כרך ג' (ב): 115-127; (ד): 209-215; (ה): 328-334; 388-393; 444-448.
 גרן, ו. (1875). *תיאור גיאוגרפי היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל*, כרך חמישי: השומרון (ב). חיים בן עמרם (מתרגם). ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.
 זיו, י. (2004). מה עניין השרון הקרח והקשיש העיוור אצל ארץ בנימין? מחקרי יהודה ושומרון, קובץ י"ג, הוצאת המכללה האקדמית יו"ש.
 זיו, י. (1960) השרון – פרקי הלכה ומעשה בידיעת הארץ למורה ולמדריך. הוצאת אורים, תל אביב.
 מנדלסון, ע. (2015). עצי בר נדירים במישור החוף. כלנית 2: <http://www.kalanit.org.il/?p=3638>